

Waldemar Witold Żurek

Księgi metrykalne wołyńskie – stan zachowania, sposoby opracowania i warunki archiwizacji do chwili obecnej

Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego 1, 136-141

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Waldemar Witold Żurek

(Międzywydziałowy Instytut Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego)

Księgi metrykalne wołyńskie – stan zachowania, sposoby opracowania i warunki archiwizacji do chwili obecnej

Po podpisaniu w 1921 r. pokoju ryskiego wschodnia granica między Rzeczypospolitą a Ukrainą Radziecką została ostatecznie ustalona. Z dawnych diecezji łuckiej i żytomierskiej pozostało w granicach Polski 11 dekanatów (Dubno, Horochów, Korzec, Kostopol, Kowel, Krzemieniec, Łuck, Ostróg, Równe, Sarny, Włodzimierz) z 95 parafiami i 195109 wiernymi. Po stronie radzieckiej pozostała w całości diecezja żytomierska oraz 3 dekanaty z diecezji łuckiej (Nowogród Wołyński, Stary Konstantynów, Zasław), zamieszkałe przez 350059 wiernych. „Polska” część diecezji łuckiej była nadal stosunkowo obszerna, jednak ludność katolicka na tych terenach stanowiła mniejszość. Część polskiego episkopatu opowiadała się za rozwiązaniem unii personalnej Łucka z Żytomierzem i uformowaniem samodzielnej diecezji łuckiej. W wyniku porozumienia pomiędzy bp. Henrykiem Przeździeckim a ministrem Stanisławem Grabskim (11/15 sierpnia 1925) zgodzono się na projekt pierwotny zacieśnienia diecezji łuckiej do jej części polskiej. Po podpisaniu konkordatu rządu polskiego ze Stolicą Apostolską papież Pius XI bullą *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r. zreformował organizację kościelną w II Rzeczypospolitej. Rozwiązano unię personalną Łucka i Żytomierza (trwającą od 1798), a od diecezji

łuckiej odpadły 3 zakordonowe dekanaty¹. Jej ordynariuszem został bp Adolf Piotr Szelażek, jako 54. rządcą diecezji, który 24 lutego 1926 r. odbył ingres do katedry Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Łucku. Posługę pasterską bp. Szelażek rozpoczął od reorganizacji Kurii Biskupiej Łuckiej. Jej nowa struktura organizacyjna i kompetencje poszczególnych agend diecezjalnych określone zostały w statutach diecezjalnego synodu łuckiego z 1927 r.² Nie powołano wówczas jeszcze do życia archiwum diecezjalnego jako odrębnej jednostki. Jego funkcję przejęła Sekcja V Statystyczna, działająca w ramach Wikariatu Generalnego Kurii Biskupiej.

Po 1925 r. akt dotyczących terenów diecezji łuckiej (Konsystorza Generalnego, Kapituły, Seminarium Duchownego w Żytomierzu) nie przewieziono do Łucka. Dopiero w 1929 r. rewindykowano z Żytomierza księgi metrykalne parafii łuckich, pozostałych w granicach II Rzeczypospolitej. Ogółem 652 księgi metrykalne z lat 1596 - 1839.

Rewindykowane z Żytomierza księgi metrykalne oraz napływające po 1925 r. z parafii łuckich do Sekcji V Statystycznej duplikaty wytwarzanych ksiąg metrykalnych z parafii łuckich w czasie II wojny światowej uległy rozproszaniu i częściowemu zniszczeniu³. W czasie okupacji sowieckiej na Wołyniu, na żądanie władz radzieckiej Ukrainy, księgi metrykalne i pieczęcie niektórych parafii (np. Maciejów w dekanacie lubomelskim) przejęte zostały przez tamtejsze Urzędy Stanu Cywilnego - ZAGS (ЗАГС)⁴. Większość z nich przechowywana jest obecnie w Państwowym Archiwum Obwodu Wołyńskiego w Łucku (Державний Архів Волинської Облaсті)⁵. Znaczna część ksiąg wołyńskich, które zostały przywiezione do Polski, trafiła najpierw do Archiwum Akt Stanu Cywilnego przy Ministerstwie Administracji Publicznej, a po rozwiązaniu Ministerstwa w 1950 r. przekazano je do Urzędu Stanu Cywilnego dla Miasta Stołecznego Warszawy - Archiwum Zabużańskie (ul. Jezuicka, obecnie przy ul. Smyczkowej 14)⁶. W późniejszych latach część z nich przekazano do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie (ul. Długa 7)⁷. Część ocalałych łuckich rzymskokatolickich ksiąg metrykalnych od 1991 r. znajduje się w Międzywydziałowym Instytucie Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL w Lublinie (ul. Chopina 29). Do dziś pewną liczbę interesujących nas ksiąg metrykalnych posiadają w Polsce osoby prywatne. Weszły w ich posiadanie poprzez kontakty osobiste z

¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968 - 1939)* c. d., „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22 (1971) s. 349 - 351.

² *Synodus Dioecesisana Luceoriensis 1927, Łuck 1927.*

³ *Materiały do dziejów Diecezji Łuckiej. Relacje o stanie dekanatów i parafii 1941 - 1944*, opr. M. Dębowska, Biały Dunajec - Lublin - Łuck - Ostróg 2005, s. 16 - 22; M. Dębowska, *Kościół katolicki na Wołyniu w warunkach okupacji 1939-1945*, Rzeszów 2008, s. 106 - 124.

⁴ M. in. dnia 15 maja 1940 r. 49 ksiąg parafii z Maciejowa przekazał proboszcz ks. Franciszek Milewski naczelnikowi ukraińskiego Urzędu Stanu Cywilnego także (*Wykazy osób z akt parafialnych Diecezji Łuckiej do roku 1945*, Lublin 2004, opr. W. W. Żurek, tom I, s. 977 - 978).

⁵ Mieści się ono w Łucku na Ukrainie przy dawnej ul. Niepodległości.

⁶ *Wykaz ksiąg metrykalnych z parafii rzymskokatolickich i prawosławnych przechowywanych w Archiwum Zabużańskim Urzędu Stanu Cywilnego Miasta Stołecznego Warszawy*, Warszawa 2008.

⁷ Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych/Centralny Ośrodek Informacji Archiwalnej w Warszawie wydała ogólnopolski informator o zasobach ksiąg metrykalnych w polskich archiwach państwowych pt. *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, opr. A. Laszuk, wyd. III, Warszawa 2003.

przedwojennymi proboszczami i duszpasterzami na Wołyniu, z którymi razem dzieliły trud tzw. repatriacji i ostatecznie wiadomymi im tylko sposobami uzyskały te księgi. Obecnie na Wołyniu księgi metrykalne mogą znajdować się także u aktualnych sołtysów⁸. Ponadto autorowi znany jest przypadek, że interesujące nas księgi znajdują się w muzeum regionalnym w miejscowości Berezne na Ukrainie.

Na skutek decyzji mocarstw poza granicami Polski Ludowej znalazło się prawie 900 parafii rzymskokatolickich i ponad 2 tys. prawosławnych. Z ich urzędów parafialnych, pełniących poprzednio funkcje Urzędów Stanu Cywilnego dla 12 mln. obywateli II Rzeczypospolitej, władze sowieckie przekazały w latach 1949 - 1951 do Polski księgi metrykalne, niekompletne i częściowo zniszczone, z prawie 500 parafii rzymskokatolickich i 10 prawosławnych, które stanowią obecnie zasób zbiorów zabużańskich, szacowanych na ponad 2 mln. rekordów zgromadzonych w ponad 1000 księgach, obejmujących okres ponad 160 lat (najstarsze wpisy z 1782, najmłodsze z 1951 r.)⁹. Jednak nie wszystkie księgi zbioru zabużańskiego były sporządzane według obowiązujących przepisów kościelnych, nakazujących prowadzenie dla każdej miejscowości w ramach parafii odrębnej księgi. Niekiedy proboszczowie prowadzili je według osobistego uznania. W niektórych parafiach stosowana była tylko jedna księga, dla całej parafii, w innych prowadzono osobne księgi dla każdej miejscowości¹⁰.

Zwolniony 15 maja 1946 r. z więzienia 80. letni bp A. Szelażek, wydalony z terytorium ZSRR, bez możliwości powrotu do własnej diecezji, po zamieszkaniu w Polsce, osiedlił się w zamku bierzgłowskim pod Toruniem, gdzie zorganizował Kurię Diecezji Łuckiej „na wygnaniu”. Tam zwracali się przedwojenni diecezjanie łucy z prośbą o wystawienie odpowiednich świadectw metrykalnych. Prośby te załatwiał ks. Konrad Moszkowski lub ks. Jan Szych, a po zamieszkaniu w Bierzgłowie pod koniec 1947 r. także ks. Florentyn Czyżewski, do początku sierpnia 1950 r. Z Bierzgłowa bp Szelażek apelował do księży łuckich, aby przekazywali do tamtejszej siedziby Kurii przywiezione ze Wschodu księgi metrykalne. Pewna część tych ksiąg trafiła tam dopiero po śmierci księży łuckich, którzy je posiadali.

Decretem z 25 września 1945 r. wprowadzona została w Polsce od 1 stycznia 1946 r. powszechna i jednolita w całym kraju świecka rejestracja stanu cywilnego. Na podstawie tego aktu powołano świeckie Urzędy Stanu Cywilnego, w miejsce dotychczasowych kościelnych (parafialnych). W związku z powyższym władze i urzędy kościelne zobowiązane zostały w terminie do 15 stycznia 1946 r. do przekazania świeckim urządcom ksiąg metrykalnych i wtóropisów ksiąg stanu cywilnego. Z tych liczące ponad sto lat, na mocy dalszych rozporządzeń, przekazywano do archiwów państwowych. Jest rzeczą interesującą dlaczego władze komunistyczne nie wykonały

⁸ Taki przypadek miał miejsce w 2007 r. w miejscowości Hubków (przedwojenna parafia Ludwipol), gdzie tamtejszy sołtys dysponował księgami metrykalnymi dawnej parafii rzymskokatolickiej; relacja ks. Wacława Kuriata z 19 października 2007 r. we Wrocławiu (zbiory autora).

⁹ W tych samych latach 1949 - 1951 przekazane zostały do Polski także księgi metrykalne z ponad 300 parafii greckokatolickich, które w 1985 r. trafiły z Archiwum Zabuziańskiego USC Warszawa - Śródmieście do AGAD w Warszawie. Ich wykaz: www.baza.archiwa.gov.pl/pradziad.

¹⁰ Genezę powstania i opis zbioru ksiąg metrykalnych z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej w Archiwum Zabuziańskim USC opracował Grzegorz Mucha, *Archiwum Zabuziańskie - rola i zadania w ogólnopolskim systemie archiwów i Urzędów Stanu Cywilnego*, „Technika i USC”, nr 4 (21), 1999 r. Por. tenże, *Archiwum Zabuziańskie USC m. st. Warszawy*, „Archiwista Polski”, nr 3 (1997).

postanowienia dekretu z jesieni 1945 r. w odniesieniu do metrykaliów zgromadzonych w zamku bierzgłowskim. Uczyniły to dopiero po śmierci pasterza diecezji, bpa A. Szelążka, który zmarł 9 lutego 1950 r. Dnia 18 marca tego roku pracownicy Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego przejęli od ks. F. Czyżewskiego w Bierzgłowie księgi metrykalne byłych parafii łuckich, leżących wówczas w granicach ZSRR. Zarekwirowane 458 ksiąg i 9 zeszytów z 23 parafii łuckich przekazano do Archiwum Ministerstwa Administracji Publicznej¹¹.

Zdarzały się przypadki, że łuckie księgi metrykalne przejmowane były bezpośrednio od przedwojennych proboszczów pracujących w Polsce przez terenowe władze administracyjne lub Wojewódzkie Archiwa Państwowe¹².

Ogromne zasługi przy zachowaniu akt Kurii Biskupiej Łuckiej okazał ks. Leon Krejca¹³ z Krakowa. Wspólnie z ks. Bronisławem Grzesiakiem przekazał wywiezione z Łucka w czasie wojny akta, zdeponowane częściowo w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, Katolickiemu Uniwersytetowi Lubelskiemu, w tym zgromadzone przez siebie od umierających kapłanów szczątki archiwalne byłej diecezji łuckiej. Obecnie pracownicy Instytutu ABMK porządkują, opracowują i mikrofilmują złożone akta. Wśród nich jest pewna liczba ksiąg metrykalnych wytworzonych w XIX i XX w.¹⁴

Księgi te zachowały się jako pierwopisy pochodzące z urzędów parafialnych lub wtóropisy (kopie, duplikaty) przekazywane z parafii do Sekcji V Statystycznej w Łucku oraz raptularze. Niektóre z nich posiadają własne indeksy, wszyte lub włożone w formie luźnej kartki na początku lub końcu księgi.

Pracownik ówczesnego Ośrodka ABMK, ks. Waldemar Witold Żurek, podjął serię wydawniczą *Wykazy osób z akt parafialnych Diecezji Łuckiej do 1945 roku*¹⁵. Pierwszy tom liczący 1000 stron ukazał się w 2004 r. Ostatni z dotychczasowych, tom V w 2008 r. Planowane jest wydanie tomu VI. Zawartość danych z poszczególnych parafii w

¹¹ *Wykazy osób...*, tom I, s. 17 - 18, 979 - 981.

¹² I tak m.in. od ks. Michała Zukowskiego z Torunia 11 grudnia 1971 r. przejęto 15 ksiąg metrykalnych parafii Szelwów i tego samego dnia od ks. Stanisława Woronowicza, byłego proboszcza w Boczowie, przejęto 62 księgi do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy/Oddział w Toruniu (*Wykazy osób...*, tom I, s. 18, 982 - 983).

¹³ Ks. Krejca był ostatnim kapłanem diecezji łuckiej żyjącym w powojennej Polsce. Urodził się 20 marca 1912 r. w Podgórzu k. Krakowa. Po maturze zdanej w 1930 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Krakowie. Od następnego roku kontynuował studia seminaryjne w Łucku. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1935 r. z rąk bpa Stefana Walczykiewicza. Następnie pracował jako prefekt (katecheta) w szkołach łuckich. Po agresji sowieckiej na Polskę, za radą ordynariusza bpa A. Szelążka, w obawie przed prześladowaniami sowieckimi, większość księży nie urodzonych na Kresach oraz pochodzących z diecezji żytomierskiej i kamienieckiej wyjechała na zachód. Po 6 tygodniach ks. Krejca dotarł do Krakowa. Kardynał Adam Sapieha skierował go do pracy duszpasterskiej w Nowym Targu. Pracował tam przez 20 lat jako katecheta, następnie jako wikariusz w Oświęcimiu, Brzeszczach i proboszcz w Szaflarach (15 lat). Przez ostatnie 18 lat pełnił funkcję kierownika Wydziału Gospodarczego Kurii Metropolitalnej w Krakowie. W 1995 r. przeszedł na emeryturę w wieku 83 lat. Opracował spis księży diecezji łuckiej, którzy po 1945 r. podjęli pracę w parafiach na terenie Polski Ludowej oraz spisywał ich wojenne i powojenne losy. Gdy w 1996 r. zmarł ks. Stanisław Bogucki, pozostał jedynym żyjącym kapłanem przedwojennej diecezji łuckiej. Zmarł 23 marca 1997 r. w Krakowie, pochowany został na Cmentarzu Salwatorskim (M. Malinowski, *Ostatni kapłan diecezji łuckiej, „Wołanie z Wołynia”*, nr 2 (45) marzec - kwiecień 2001, s. 36 - 38).

¹⁴ Z wyjątkiem parafii Ostróg, której księga obejmuje lata 1599 - 1652.

¹⁵ *Wykazy osób...*, tom I - V, Lublin 2004 - 2008.

kolejnych tomach jest różna. Niektóre parafie widnieją w jednym tomie, inne nawet w kilku. I tak tom I zawiera dane osobowe z 22 parafii, tom II z 18 parafii, tom III z 4 parafii, tom IV z 28 parafii, tom V z 19 parafii. W związku z tomem ostatnim warto podać informację, iż umieszczone w nim zostały dane o osobach, których przynależności parafialnej nie udało się ustalić. Zostały one oznaczone: N - 1, N - 2, N - 3. Czwarta z niewiadomych parafii - Łpw., zamieszczona została w tomie V w *Różnych Parafiach*. W sumie tomy I - V zawierają dane osobowe z 59 parafii łuckich.

Unikatową formą zachowanych do dziś danych z ksiąg metrykalnych są wykazy alfabetyczne wiernych niektórych parafii spisane ręcznie w grubych zeszytach na podstawie tych ksiąg przez ks. F. Czyżewskiego. Jako kierownik Sekcji V Statystycznej, ks. Czyżewski jeszcze w czasie II wojny światowej rozpoczął nieocenione dzieło, sporządzając wypisy alfabetyczne wiernych (ochrzczeni, zaślubieni, zmarli, nawróceni) niektórych parafii, zawierające podstawowe dane o osobie lub osobach, z podaniem numeru aktowego zapisu w księdze metrykalnej w danym roku. Te prace kontynuował w latach powojennych w Polsce. Powstało w ten sposób 7 skorowidzów dotyczących 6 parafii: Kalinówka i Włodzimierz - fara (razem)¹⁶, Kołki¹⁷, Łuck - katedra¹⁸, Łuck - parafia wojskowa¹⁹ oraz Poddebce²⁰. Te skorowidze ukazały się w tomie I *Wykazów osób...* W tomie II zamieszczono 4 skorowidze, które zawierają dane z 9 parafii: dwóch w Łucku²¹, oraz w Hołobach, Hulewiczach, Kisielinie, Mielnicy, Nabrzusce, Sokulu i Wiszenakach (razem)²². Wreszcie maszynopis ochrzczonych w parafii Ostróg²³.

Kolejną wypracowaną przez ks. Czyżewskiego formą zachowania danych diecezjan łuckich są wypisy danych osobowych na kartkach niewielkiego formatu 9 na 14 cm, spisanych także na podstawie ksiąg metrykalnych, ułożonych alfabetycznie poszczególnymi parafiami. Z wydanych drukiem *Wykazów osób...*, tylko w tomie I i częściowo w II dane pochodzą z zachowanych ksiąg metrykalnych. W dalszej części tomu II i w następnych dane pochodzą właśnie z owych zachowanych kartek.

W pierwszych trzech tomach *Wykazów osób...*, w ostatniej części zatytułowanej *Akta luźne* wypisane zostały osoby w porządku alfabetycznym. Dane o nich pochodzą z ocalałych dokumentów wystawionych do 1945 r. i zapisów rękopiśmiennych

¹⁶ Skorowidz ślubów parafii Kalinówka 1934 - 1937 i Włodzimierz fara 1903 - 1944 (sporządzony w dniach 15 maja - 21 grudnia 1949 r.), [w:] *Wykazy osób...*, tom I, s. 157 - 270.

¹⁷ *Alfabetyczny wykaz osób zmarłych parafii Kołki 1917 - 1943* (ukończony 5 lutego 1949 r. w zamku bierżgłowskim), [w:] *Wykazy osób...*, tom I, s. 300 - 330.

¹⁸ *Index matrimoniorum celebratorum in ecclesia cathedrali luceoriensi per spatium 83 annum (1840 - 1922)* (ukończony 2 grudnia 1939 r.), *Nawróceni parafii katedralnej w Łucku 1905 - 1943* (wypis sporządzony 30 maja 1944 r.), [w:] *Wykazy osób...*, tom I, s. 359 - 567.

¹⁹ *Chrzty i śluby parafii wojskowej w Łucku 1926 - 1939* (sporządzony 22 maja 1943 r.), [w:] *Wykazy osób...*, tom I, s. 643 - 650.

²⁰ *Alfabetyczny spis chrztów i ślubów parafii Poddebce* (sporządzony w Łucku 15 maja 1943 r.), [w:] *Wykazy osób...*, tom I, s. 755 - 761.

²¹ *Skorowidz ślubów i chrztów parafii Łuck XIX - XX wiek, Wdowy i wdowcy parafii katedralnej w Łucku 1925, Parafia katedralna w Łucku - wdowy i wdowcy - wsie, osady i kolonie w styczniu 1925 r.*, [w:] *Wykazy osób...*, tom II, s. 379 - 445.

²² *Skorowidz ślubów i ochrzczonych parafii: Hołoby, Hulewicze, Kisielin, Mielnica, Nabrzuska, Sokul, Wiszenki* (sporządzony w dniach 7 września 1944 - 22 lutego 1945 r.), [w:] *Wykazy osób...*, tom II, s. 543 - 752.

²³ *Nazwiska ochrzczonych parafii Ostróg 1599 - 1652*, [w:] *Wykazy osób...*, tom I, s. 743 - 753.

sporządzonych na wzór dokumentów (lecz bez pieczęci) w języku polskim, ukraińskim (w tłumaczeniu) i rosyjskim (również w tłumaczeniu). Są to: świadectwa metrykalne urodzeń, chrztów, ślubów, zgonów, protokoły zeznań świadków, dyspensy od zapowiedzi ślubnych i pokrewieństwa oraz delegacje do błogosławieństwa przy sakramencie małżeństwa. Te dokumenty i rękopisy również stanowią ważne źródło danych dla rodzin na temat ich przodków i dla genealogów. Przy ich poszukiwaniach pomocne może okazać się zestawienie wszystkich miejscowości diecezji łuckiej zgodne z kościelnym podziałem administracyjnym z 1938 r. Autor spisu, ks. Stanisław Tylus, ułożył je alfabetycznie w trzech kolumnach: pierwsza zawiera wykaz miejscowości, druga ich przynależność parafialną a trzecia dekanalną²⁴. Ostatnio podobne zestawienie przygotowała i opublikowała Halina Stachyra, która obszernie opisała 16 parafii z 4 powiatów (horochońskiego, kowelskiego, łuckiego i włodzimierskiego) przedwojennego woj. wołyńskiego²⁵.

Po kilkudziesięciu latach reżimu sowieckiego, w 1998 r., papież Jan Paweł II reaktywował diecezję łucką. Jej ordynariuszem został biskup pomocniczy ze Lwowa Markijan Trofimiak. Wierni odzyskują obecnie zniszczone świątynie i zabudowania kościelne, zamienione poprzednio na pomieszczenia użyteczności publicznej, nierzadko celowo niszczone i opuszczone. Kościół katolicki na ziemi wołyńskiej odradza się i liczebnie wzrasta.

Wołyn Birth, Marriage and Death Record Books – the State of Preservation, Manners of Scientific Description and Conditions of Archivisation until the Present

This article presents the complicated history of Roman-Catholic birth, marriage and death record books from the region of the pre-war Luck diocese, situated in the area of the past Wołyn Region. The problem which the author's interest focuses on is the issue of re-vindication of the record books, which after 1945 happened to be owned by the Soviet Union. He also describes the attempts which have been undertaken from then on at their synthetic scientific description, which is of major importance to the Polish genealogists. Furthermore, the author discusses in a concise way the places of their present storage, among which he also mentions the Catholic University of Lublin, a place of archivisation of the Wołyn birth, marriage and death record books poorly known to genealogists.

²⁴ S. Tylus, *Spis miejscowości Diecezji Łuckiej według kościelnego podziału administracyjnego z 1938 r.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 72 (1999), s. 163 - 250.

²⁵ H. Stachyra, *Nad Turią i Stochodem. Z dziejów polskiej własności ziemskiej na Wołyniu (1918 – 1939)*, Lublin 2008, s. 119 – 240.